

Brott och straff under krigstiden

av Dan Frände

Hannu Takala og Henrik Tham (red.) Krig og moral. Kriminalitet og kontroll i Norden under andre verdenskrig. Universitetsforlaget AS 1987.

Ifrågavarande bok innehåller 16 artiklar om kriminalitet och därmed sammanhängande fenomen i de nordiska länderna (med undantag för Island) under andra världskriget. Hannu Takala som tillsammans med Henrik Tham redigerat boken anger målsättningen för boken vara att beskriva och jämföra hur andra världskriget inverkade på brottsligheten, brottskontrollen, moralen och rätten. (14)

En viktig del av bokens innehåll utgörs av statistiska uppgifter om brottsligheten under krigstiden. Författarna är här Karl O Christiansen (översättning av en engelsk artikel från 1951), Risto Jaakkola (även den finske kriminologen Veli Verkko's uppfattningar refereras), Per Madsen samt Henrik Tham. Den anförda statistiken visar på ett stigande antal brott trots betydande nationella olikheter.

Men boken innehåller också annat än statistik. Takala, som skrivit mest i boken, redogör tillsammans med Nina Roos för kvinnobrottsligheten. De förnekar att kvinnornas markant stegrade brottslighet skulle bero på att den finska kvinnan under kriget tilldelats en ny roll. I stället menar författarna att den "kanske djupaste förklaringen" ligger i den osäkra framtiden som minskade benägenheten att efterkomma rättsnormerna.

Tre bidrag tar upp frågor i anslutning till ransonering, svarta börs-handel och kontroll. Johnny Wijk och Sven Sperlings redogör för svenska förhållanden, Takala för finska. Budskapet i artiklarna syns vara att myndigheterna mer eller mindre öppet räknade med att befolkningen var tvungen att anlita svarta börsen för att klara sig.

I artikeln "Generationer och kriminalitet i Finland" anser sig Takala ha visat att "generationsmässiga variationer i brottsligheten bestäms närmast av erfarenheter i ungdomsåren och tidig vuxen ålder, den sociala kontrollen och samhällsmoralen under denna period. Anpassningsutvecklingen under den tidiga barndomen tycks inte ha betydelse". (106-107). Sålunda förklarar han 20-tals generationens höga brottslighet med att de mötte kriget i ungdomsåren. Jag har svårt att förstå vad Takala egentligen vill säga. Om han hävdar att upplevelser under barndomen aldrig kan användas som brottsförklarande faktor håller jag inte med honom. Brott begås i de flesta fall vid

fullt medvetande och som en reaktion på yttre och inre tryck och barndomens upplevelser utgör av del av mängden påverkande faktorer.

Det är knappast förkastlig metafysik att tala om en nations dåliga samvete. Finlands dåliga samvete är utan tvivel det inbördeskrig som inledde självständigheten. Om man tar bokens norska bidrag som samvetsindikator syns frågan om norrmännens samarbete med de tyska ockupanterna inte lämna samvetet ifred. Tre artiklar handlar om polisens roll i sammanhanget. Nils Johan Ringdahl redogör för hur man inom den norska polisen försökte balansera mellan lojalitet och motstånd och Arnt-Erik Selliaas för "Statspolitiet", en av norrmän bemannad polisorganisation med uppgift att bekämpa politiska brott. Den artikel som berörde mej mest är författad av Per Ole Johansen. Under rubriken "Norge og Holocaust" beskriver han vad som hände med de norska judarna under ockupationen och hur den lokala polisen förhöll sig till de tyska kraven på särbehandling i form av radiokonfiskation, pass-stämpling och slutlig deportation. "Nesten halvparten av de 1800 norske jødene ble sent till utryddelsesleirene under den annen verdenskrig, og bare en håndfull av disse kom tilbake". (173) Mot bakgrunden av den kunskap sistnämnda tre bidrag ger är Hans Fredrik Dahls artikel om dödsstraffet som medel i rättsuppgörelsen på sin plats. Den belyser även hur snabbt den allmänna opinionen svänger; det som ansågs som självklart 1946 började ifrågasättas redan 1948.

Janne Flygheds artikel om statsfientlig verksamhet i Sverige har också anknytning till samvetet. Författaren visar på ett övertygande sätt hur Stockholms rådhusrätts femte avdelning i sina domar lät sig påverkas av "de stridande parternas krigslycka". (240)

Boken avslutas med en diskussion av Henrik Tham om stöldutvecklingen som moralindikator. Hans konklusion är att "stöldutvecklingen i de nordiska länderna under andra världskriget näppeligen låter sig användas som stöd för tesen att krig leder till moralisk upprustning". (306).

På det hela taget innehåller boken värdefulla upplysningar om brott och straff under andra världskriget och de utförliga litteraturhänvisningarna underlättar avsevärt fortsatt läsning. Men valet av huvudrubriken "Krig og moral" vill jag dock beteckna som något omoraliskt. Enligt Takala är bokens målsättning bl.a. att beskriva och jämföra krigets inverkan på moralen. Min bedömning är att boken endast innehåller ett försök i denna riktning och Thams slutsats är ett förnekande av att kriget skulle ha åstadkommit en moralisk uppräckning i Norden. Förändringarna i kriminaliteten förklaras nog men inte via moralen. I stället talas om varubrist, omflyttningar, alkoholkonsumtion, otrygghet inför framtiden etc. Jag hävdar att bokens sakupplysningar skulle ha erbjudit en god grund för analys av förhållandet mellan krig, moral och kriminalitet. Redan krigets krav på uppsåtligt dödande står ju i ett bjärt motsatsförhållande till en av samhällets grundläggande moral och rättsnormer: "Du skall inte döda". Och det är få frontsoldater som efter kriget lyckas skaka av sig detta moraliska dilemma. Krigets materiella nöd stäl-

ler också moralens krav på laglydnad på hårda prov. Den utbredda svarta börs-handeln antyder att samhällsmoralen snabbt klassificerar vissa rättsnormer som irrelevanta för moralen. Även ockupationens inverkan på tjänstemännens moral hade förtjänat en analys.

Men kanske bokens djupaste målsättning är att få läsarna att tänka moraliskt?

FORFATTEROPLYSNINGER:

Dan Frände jur.lic. (doktorand), Helsingfors